

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SOVETIZĀCIJA LATVIJĀ: VĒSTURISKAIS KONTEKSTS, INSTITUCIONĀLĀS VADĪBAS SISTĒMA UN KADRU POLITIKA (1944–1964)*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore. Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

E-pasts: daina.bleiere@rsu.lv

Rakstā ar vispārējās izglītības sovetizāciju tiek saprasta izglītības sistēmas pārveidošana pēc padomju parauga. 1944.–1964. gads bija laika posms, kad tika panākta visu galveno Latvijas vispārējās izglītības komponentu transformācija atbilstoši padomju sistēmas prasībām. Tā notika uz PSRS vispārējās izglītības reformu fona, un to ietekmēja arī neatkarīgās Latvijas mantojums. Rakstā aplūkoti tie padomju un neatkarīgās Latvijas skolas modeļa vēsturiskās attīstības aspekti, kas ietekmēja izglītības sovetizāciju Latvijā, kā arī padomju izglītības vadības institucionālās uzbūves pārveidošana pēc padomju parauga, vadošo kadru politika, kā arī “padomju” skolotāju atlase un audzināšana.

Atslēgas vārdi: sovetizācija, vispārējā izglītība, padomju skolas modelis.

Rakstā ar vispārējās izglītības sovetizāciju tiek saprasta izglītības sistēmas pārveidošana pēc padomju parauga, kas ietver ne tikai izglītības ideoloģizāciju, bet arī nozares organizācijas un vadības sistēmas, kā arī mācību satura un audzināšanas darba pārveidošanu atbilstoši padomju modelim un jauna tipa – padomju pedagogu veidošanu. Rakstā tiek analizēta vispārējā tipa pamata un vidējās

---

* Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte: valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība” ietvaros.

izglītības iestāžu attīstība, atstājot ārpus tā ietvariem speciālās skolas (skolas bērniem ar īpašām vajadzībām), arodskolas un vidējās speciālās mācību iestādes.

Mēģinot definēt vispārējās izglītības sovietizācijas būtību, jāņem vērā tie mērķi, kurus padomju režīms izvirzīja skolai. Viens no uzdevumiem bija ieaudzināt īpašības un dot zināšanas, kas ir nepieciešamas cilvēkam, kas dzīvo modernajā sabiedrībā: disciplīna, punktualitāte, kārtīgums, pietiekams zināšanu apjoms, lai varētu izvēlēties un apgūt profesiju. Principā tas pamatos neatšķīrās no uzdevumiem, kurus 20. gadsimtā risināja skolas Rietumu sabiedrībā, tajā skaitā arī Latvijā līdz 1940. gadam. Otrs uzdevums, kas bija aktuāls skolām visās modernajās valstīs, arī neatkarīgajā Latvijā (kā parlamentārās republikas, tā Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā¹), bija apzinīga, patriotiska savas valsts pilsoņa audzināšana.

Padomju skolas specifiku noteica tas, ka ideoloģisko vērtību sistēma, kuru tā mēģināja ieaudzināt, tika pretnostatīta "buržuāziskajai" un jebkāda pārmantojamība no pirmspadomju skolas kā vērtību, tā arī pedagogijas metožu ziņā tika noliegta.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas dažādi izglītības un pedagogijas vēstures aspekti ir aplūkoti daudzās publikācijās. Pārsvārā šie darbi attiecas uz laika posmu līdz 1940. gadam. Izglītības sistēmas attīstība padomju laikā tiek aplūkota fragmentāri, lielāku uzmanību pētnieki ir veltījuši pārmaiņām vispārējās izglītības sistēmā, kas notika 1940.–1941. gadā.² Jāatzīmē, ka samērā plaša ir atmiņu literatūra, kas gan pārsvārā saistīta ar skolotāju izglītības iestāžu vēsturi.

Vispārējās izglītības attīstībai pēc 1944. gada skolu un pedagogijas vēsturnieki ir pievērsušies visai fragmentāri.³ Pētījumu nav daudz, un tie ir veltīti tikai atsevišķiem jautājumiem vai reģioniem.⁴ Padomju laiks ir atspoguļots arī vairākās publikācijās, kas veltītas atsevišķu skolu vai skolotāju izglītības iestāžu vēsturei. Plašākais un sistemātiskākais šādas ievirzes darbs ir Annas Kopelovičas un Leonarda Žukova grāmata par skolotāju izglītību Latvijā 1940.–2000. gadā.⁵ Tomēr lielākoties šādas publikācijas ir vai nu balstītas atmiņās, vai arī ir drīzāk aprakstošas nekā analītiskas.⁶ Vēl viens būtisks līdzšinējās literatūras trūkums ir tas, ka tajā reti vai arī fragmentāri Latvijas izglītības sistēmas sovietizācija tiek aplūkota, ņemot vērā tās reformas, kuras šajā laikā pārcieta padomju izglītības sistēma kopumā.

PADOMJU VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SISTĒMAS ATTĪSTĪBAS POSMI

Tā padomju vispārējās izglītības sistēma, kuru Latvijā sāka ieviest pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā, bija izveidojusies 20. gadsimta trīsdesmitajos gados, un to pilnīgi pamatoti var nosaukt par skolas staļinisko modeli, kurš būtiski atšķīrās no mācību procesa organizācijas un pedagoģijas metodēm, kas tika lietotas padomju skolas modelī divdesmitajos gados. Staļiniskā modeļa attīstība notika, noliedzot iepriekšējā posma principus, tomēr tie nekad netika pilnībā aizmirsti. Par atsevišķiem elementiem, piemēram, vispārējās izglītības politehnizāciju, diskusijas atsākās jau četrdesmito gadu beigās, un piecdesmitajos gados tie kļuva par izglītības reformas galveno aspektu, tomēr nemainot staļiniskā modeļa pamatprincipus. Lai pilnīgāk izprastu Latvijas izglītības sistēmas sovietizācijas kontekstu, nepieciešams neliels ieskats padomju vispārējās izglītības modeļa attīstības vēsturē.

Padomju un neatkarīgās Latvijas vispārējās izglītības sistēmai bija viens un tas pats izejas punkts – cariskās Krievijas skolu sistēma. Kā Padomju Krievijā pēc revolūcijas, tā Latvijas Republikā pēc neatkarības iegūšanas vispārējās izglītības sistēmu reorganizēja, taču pirmajā gadījumā to mēģināja pilnībā salauzt, bet otrajā – reformēt atbilstoši demokrātiskās nacionālās valsts vajadzībām. Abos gadījumos izglītības organizatori un pedagogi eksperimentēja ar tā laika Eiropā populārām pieejām, piemēram, darba skolu⁷ un pedoloģiju⁸. Latvijas pedagogi bija labi informēti par pedagoģiskajiem eksperimentiem, kas tajā laikā notika Padomju Krievijā.

Uzreiz pēc revolūcijas notika pilnīga atteikšanās no cariskās Krievijas vispārējās izglītības sistēmas, kuru Padomju Krievijas izglītības veidotāji, to skaitā izglītības tautas komisārs Anatolijs Lunačarskis, uzskatīja par autoritāru un bērna personību kropļojošu. Ieviesa deviņgadīgo t.s. vienoto darba skolu. Vēlāk vispārējās apmācības kurss tika samazināts līdz septiņiem gadiem. Vidējās izglītības posma faktiski nebija. To aizvietoja sagatavošanas kurss strādnieku fakultātēs (*rabfak*), kas pastāvēja pie augstskolām.

Skolās atcēla mācību grāmatas, stundu un mācību priekšmetu sistēmu, atzīmes, mājas darbus, eksāmenus. Stundas aizstāja ar aktīvām apmācības metodēm, īpašu uzsvaru liekot uz t.s. projektu jeb komplekso metodi, kad to vai citu jautājumu aplūkoja no dažādu mācību priekšmetu (literatūras, matemātikas, dabaszinātņu utt.)

viedokļa. Vispārējās izglītības sistēma bija decentralizēta, atsevišķām republikām, apgabaliem un skolām bija diezgan liela brīvība mācību programmu un plānu sastādīšanā. Decentralizācija un brīvība mācību priekšmetu mācīšanā neattiecās uz ideoloģiskajām prasībām. Tieši otrādi – jaunās skolas uzdevums bija ieaudzināt jauniešos komunistisko pasaules uzskatu.

Jaunā sistēma radīja lieliskas iespējas jaunu pedagoģisko metožu attīstībai. Neskatoties uz visām grūtībām un kritiku kā no politiskās vadības, tā arī pedagoģu un vecāku puses, tā laika padomju izglītības politika bija atbilstošāka modernās pedagoģijas tendencēm nekā tā, kas tika īstenota vēlāk.⁹ Kā uzsver Aleksandrs Karpis, pēc tam, kad Padomju Savienība izmēģināja mākslīgos Zemes pavadoņus un ballistiskās raķetes, ASV un citur Rietumos daudzi sāka slavēt padomju piecdesmito gadu izglītības sistēmu, taču tie zinātnieki un konstruktori, kas radīja šīs iekārtas, bija izglītojušies tieši reformu periodā, nevis tajā skolā, kas tika radīta Staļina laikā.¹⁰

Tomēr lielākā daļa skolotāju, īpaši ārpus lielpilsētām, bija vairāk nodarbināta ar elementāru izdzīvošanu, nevis pedagoģiskiem eksperimentiem. Skolotāju algas 1926. gadā bija vairāk nekā uz pusi mazākas kā pirms revolūcijas.¹¹ Viens no galvenajiem iemesliem bija tas, ka izglītības kopējais finansējums bija jūtami samazinājies, turklāt finansēšana praktiski pilnībā tika uzlikta vietējām varas iestādēm, neparedzot atbilstošus nodokļu ienākumus.¹² Zemais atalgojums nevaicēja arī skolotāju prestižu. Panākumi vispārējās izglītības nodrošināšanā stipri atpalika no iecerēm. Tikai 50–60% pamatskolas vecuma bērnu divdesmito gadu beigās apmeklēja skolu.¹³

1928.–1931. gadā notika kardināls pavērsiens vispārējās izglītības politikā. Tas apvienoja galēju radikālismu ar izglītības sistēmas recentralizāciju. Vietējiem izglītības orgāniem un skolām tika atņemta jebkāda rīcības brīvība, tām bija stingri jāseko Krievijas PFSR Tautas izglītības komisariāta (*Narkomprosa*) norādījumiem. Projektu metodi padarīja par vienīgo mācību formu, turklāt tik radikālā veidā, kā tā iepriekš nekad nebija lietota, jo visi mācību projekti bija jāsaista ar pirmās piegādes vai kultūras revolūcijas mērķu izpildi.¹⁴ Faktiski mācību darbs skolā tika dezorganizēts, jo skolēni vairāk laika pavadīja, strādājot fabrikās un kolhozos, kā arī piedaloties analfabētisma likvidācijas un citās kampaņās, nevis mācībās.

Līdz 1928. gadam izglītības lietas maz interesēja valsts augstāko politisko vadību, taču tad tā sāka apzināties, ka mērķis panākt

iedzīvotāju vispārējās izglītības līmeņa strauju paaugstināšanos nav izpildīts un iedzīvotāju zemais izglītības līmenis kļūst par šķērslī valsts sociālistiskajai modernizācijai, jo trūka inženieru, tehniķu un kvalificētu strādnieku. Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) Centrālā komiteja (CK) un Politbirojs izglītības politikas izstrādāšanu atņēma *Narkomprosam*. 1931. gadā VK(b)P CK Orgbirojs pieprasīja izbeigt eksperimentēšanu un projektu metodi, tā vietā pārejot uz sistemātisku akadēmisko priekšmetu apgūšanu.¹⁵ VK(b)P CK lēmumā tika konstatēts, ka vispārējās izglītības sistēma nedod pietiekamas zināšanas, lai turpinātu mācības augstākās izglītības iestādēs.¹⁶ Jaunā sistēma neradās uzreiz. 1931.–1937. gadā tika radīti tās pamatelementi, taču atsevišķos aspektos tās veidošana turpinājās kara laikā un arī pēc tam.

Politbirojs un Tautas komisāru padome (TKP) tieši iesaistījās izglītības sistēmas vadīšanā, ar saviem lēmumiem reglamentējot ikvienu skolas dzīves detaļu, ieskaitot stundu un starpbrīžu garumu, “burtnīcu izmērus un to papīra kvalitāti, zīmuļu, spalvu un tintes tipu, kā arī klašu telpās izmantošanai piemēroto krītū”.¹⁷ Tika ieviestas standartizētas mācību programmas, skolām un skolotājiem nebija tiesību programmās kaut ko mainīt (nemācīt to vai citu jautājumu vai papildināt programmu). Katrā mācību priekšmetā centralizēti ieviesa obligātas mācību grāmatas. Ieviesa pārceļšanas eksāmenus, sākot ar 4. klasi, kā arī galaeksāmenus. Tika centralizēti un standartizēti eksāmenu uzdevumi. Mācību metožu, programmu un plānu, kā arī mācību grāmatu izstrādāšanai 1943. gadā nodibināja Krievijas PFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmiju.¹⁸ Ārkārtīgi liela uzmanība tika pievērsta tam, lai visi skolotāji mācītu attiecīgo priekšmetu pēc vienotas metodoloģijas. Skolotājs vairs netika uzskatīts par skolēna padomdevēju, viņa uzdevums bija panākt ideālu disciplīnu un visu skolēnu intensīvu darbu stundu laikā. Skolotāju darbs bija jāuzrauga skolas vadībai, savukārt skolas vadību un skolotājus kontrolēja rajonu tautas izglītības nodaļu inspektori. Viņus, bet arī skolas vadību un skolotājus inspicēja republiku izglītības tautas komisariātu inspektori. Pedoloģiju pasludināja par kaitīgu metodi, tādējādi skolēnu nesekmībā un sliktā uzvedībā bija vainojami tikai un vienīgi skolotāji, kas neprata vai nevēlējās iemācīt un disciplinēt, kā arī skolas sliktā sadarbība ar vecākiem.

Septiņgadīgajai skolai pievienojot trīs mācību gadus, tika izveidota vidusskola – trūkstošais posms ceļā uz augstāko izglītību. Izveidojās trīspakāpju vispārējās izglītības sistēma, ka sastāvēja no

pamatskolas (1.–4. klase), nepilnās vidusskolas (5.–7. klase) un vidusskolas (8.–10. klase).

Pāreju uz stingru centralizāciju un autoritāru skolu veicināja arī tas, ka ļoti daudzi iepriekšējās sistēmas aizstāvji tika represēti 1937.–1938. gadā. Par represiju upuriem kļuva visa Izglītības tautas komisariāta vadība, kā arī daudzi vietējā līmeņa izglītības administratori. Dažos Krievijas apgabalos un pilsētās tautas izglītības nodaļas faktiski kādu laiku pārstāja darboties.

1931. un turpmākajos gados ieviestie skolu darbības principi – centralizācija, daudzpakāpju kontroles sistēma, augstas metodoloģiskās prasības saglabājās līdz PSRS sabrukumam. Tomēr piecdesmitajos gados tika mēģināts būtiski reformēt mācību procesu.

Trīsdesmito gadu otrajā pusē un četrdesmitajos gados vispārējās izglītības attīstībā, īpaši vidējā izglītībā, diezgan jūtama bija tendence orientēties uz cara laika ģimnāziju kā uz modeli (zēnu un meiteņu atsevišķa apmācība¹⁹ u.c.), bet 1952. gadā tika nosprausts jauns kurss – skolas politehnizācija, kas bija mēģinājums savā ziņā atgriezties pie divdesmito gadu vienotās darba skolas principiem. Galvenā politehnizācijas ideja bija tāda, ka vispārīzglītojošā skolā apgūstamajām zināšanām jābūt saistītām ar reālās ražošanas vajadzībām. Sākotnēji politehnizācija notika samērā liberālā veidā un saistījās galvenokārt ar lielāku uzmanību darbmācībai, praktiskajiem darbiem un pamatzinību apgūšanai agrotehnikas jomā, turpretī piecdesmito gadu otrajā pusē tā tika sasaistīta ar vispārējās un arī augstākās izglītības sistēmas kardinālu reorganizāciju, kuras paraugs lielā mērā bija 1928.–1931. gada “kultūras revolūcijas” laika skolas modelis ar skolēnu tiešu iesaisti ražošanā. Reformas tiesiskais pamats tika ielikts PSRS 1958. gada izglītības likumā. Šīs izmaiņas parasti tiek saistītas ar PSKP un Padomju Savienības līdera Ņikitas Hruščova vārdu, un patiešām lielā mērā viņa personiskie uzskati noteica veidu, kā notika reforma. Skolēniem bija jāapgūst kāda praktiski noderīga specialitāte un jāiesaistās reālos ražošanas procesos. Trīsdesmito gadu reformu mērķis bija sagatavot vidusskolēnus studijām augstākajās mācību iestādēs, turpretī tagad tika uzskatīts, ka speciālistu ar augstāko izglītību pietiek, bet svarīgi ir, lai vidusskolas beidzēji papildinātu kvalificētu strādnieku un kolhoznieku rindas.

Pēc Hruščova atcelšanas no amata 1964. gada oktobrī viņa uzskāta un īstenotā izglītības reforma netika oficiāli atcelta. Vēl vairāk – politehniskās izglītības nepieciešamība tika uzsvērta PSKP CK un PSRS Ministru padomes lēmumos, kas bija pieņemti 1966., 1972.,

1973. un 1977. gadā.²⁰ Tomēr reālajā praksē politehniskās skolas pamatprincipi tika reducēti uz skolēnu iesaisti skolas uzturēšanā, apkārtnes uzkopšanā, lauku darbos, kā arī ekskursijām uz ražošanas uzņēmumiem, bet no skolām vairs netika prasīts, lai tās dotu skolēniem konkrētu profesiju un mācību laikā iesaistītu tiešā ražošanas darbā. Taču vienlaikus tieši Ņ. Hruščova inspirēto reformu rezultātā noformējās tas vispārīzglītojošās skolas modelis, kas pastāvēja līdz pat PSRS sabrukumam.²¹ Pārcelšanas eksāmenu atcelšana, centieni samazināt skolēnu pārslodzi, orientācija uz vispārējās astoņgadīgās izglītības ieviešanu, paturot prātā vispārējās vidējās izglītības panākšanu, būtiski mainīja skolas darbu. Vienlaikus jāņem vērā arī tas, ka 50. gadu otrās puses liberalizācijas gaisotnē pedagoģijas zinātnē atdzima divdesmito–trīsdesmito gadu eksperimentālās pedagoģijas idejas, kas varbūt nedaudz, bet tomēr ietekmēja skolas darbu un mācību metodes. Tādējādi, aplūkojot Latvijas skolas sovietizāciju 1944.–1964. gadā, jāņem vērā, ka padomju izglītības sistēmas modelis, kas tajā tika īstenots, bija dinamisks, ieviešanas procesā tas pastāvīgi mainījās.

VISPĀRĒJĀ IZGLĪTĪBA NEATKARĪGAJĀ LATVIJĀ 20.–30. GADOS

Latvijā parlamentārās republikas posmā pastāvēja asas diskusijas par to, kādā virzienā jāattīstās skolai un kādi ir vispārējās izglītības mērķi. Pedagoģi bija apvienojušies divās galvenajās arodorganizācijās. Labēji orientētā Nacionālo skolotāju savienība apvienoja pārsvarā vidusskolu skolotājus. Savienība uzskatīja, ka ir nepieciešama izglītības sistēma, “kas spējīgākos skolēnus sagatavotu par “brīvu inteliģenci, gara aristokrātiju”, bet pārējos – par “dzīves priecīgu un spējīgu darba armiju””.²² Savienības biedri noliedza vienotas skolas lietderīgumu un atbalstīja bifurkāciju (t.i., skolēnu sadalīšanu divās grupās (parasti pēc spējām) – tajos, kas turpinās mācības vidusskolā, un tajos, kam piemērotāka ir arodizglītība) jau no pamatskolas 5. klases. Savukārt sociāldemokrātiski orientētā Latvijas skolotāju savienība pārsvarā apvienoja pamatskolu skolotājus. Tā iestājās par vienotās skolas saglabāšanu, kas nozīmēja arī prasību likvidēt sagatavošanas klases pie klasiskajām ģimnāzijām.²³

Latvijas pedagoģi labi orientējās Eiropas un arī Padomju Krievijas aktuālajās pedagoģijas idejās. Tā saucamie skolotāji mēģinātāji (eksperimentētāji) centās tās pārbaudīt Latvijas skolās. Kā norāda

pedagoģijas vēsturnieki, "visa Latvijas izglītības sistēma 20. gadsimta 20. gados veidojās reformpedagoģijas kontekstā", īpaši populāras bija darba skolas idejas.²⁴ Nodibinoties autoritārajam režīmam, reformpedagoģija vairs nesaņēma oficiālu atbalstu. Jāatzīmē, ka sociāldemokrātu ietekme skolu politikā bija lielāka līdz 1928. gadam, laikā, kad izglītības ministrs bija Jānis Rainis. Pēc tam daudzus vadošos amatus ieņēma Nacionālo skolotāju savienības pārstāvji. Viņu nostādnes konsekvētāku atbalstu ieguva pēc Kārļa Ulmaņa autoritārā apvērsuma.

Pēc 1934. gada 14. maija daži aktīvākie kreisie skolotāji zaudēja darbu (pēc dažām ziņām, tādi bija 78²⁵), vairākus "sarkanos" skolotājus pārcēla uz skolām Latgalē,²⁶ tā mēģinot atrisināt skolotāju trūkuma problēmu šajā novadā. 1934. gada jūlijā autoritārais režīms pieņēma jaunu Likumu par tautas izglītību, kas bija vispār viens no pirmajiem jaunās varas likumdošanas aktiem. Tas liecināja, ka izglītībai tiek atvēlēta būtiska vieta "15. maija ideoloģijā". Toreizējā izglītības ministra Ludviga Adamoviča interpretācijā valdības politika izglītības jomā tika formulēta šādi – "valsts un tēvija jāstāda pirmā vietā un jaunatne jāaudzina nacionālā garā".²⁷ Pārmaiņas izglītībā autoritārā režīma laikā tika interpretētas kā K. Ulmaņa tiešu norādījumu īstenošana.

Tomēr 1934. gada Izglītības likums pamatos nemainīja obligātās vispārējās izglītības sistēmu. Tas noteica, ka latviešu tautības bērniem obligāti jāapmeklē latviešu skolas, bet mazākumtautību bērniem – vai nu savas tautības, vai latviešu skolas. Likums arī noteica, ka pirmskola aptver vienu gadu un ir daļa no tautskolas apmācības kursa. Pamata skolas 1. klasē par vienu gadu paaugstināja iestāšanās vecumu, tagad tas bija pilni deviņi gadi. Visus neatkarības gadus notika diskusijas par vidējās izglītības organizācijas principiem un saturu. Var uzsvērt dažus galvenos jautājumus, kas dominēja diskusijās. Viens no tiem bija vidējās izglītības pieejamība. Otrs bija saistīts ar vidējās izglītības noderīgumu praktiskajai dzīvei, jo ne visi absolventi iestājās augstskolās, un tika uzskatīts, ka ģimnāziju absolventi nav pietiekami sagatavoti darba tirgum un papildina "inteliģento bezdarbnieku rindas"; tādēļ tagad vidējās izglītības politikas mērķis bija panākt, lai skolēni pēc pamatskolas vairāk izvēlētos tehnikumus un arodskolas, nevis ģimnāzijas. Ieviesa arī skaidrāku ģimnāziju klasifikāciju pēc to klasiskās vai praktiskās ievirzes, sadalot tās četros tipos. Trešais diskusiju temats bija vidusskolu doto zināšanu kvalitāte. Latvijas Universitātes mācībspēki nereti kritiski izteicās par studentu skolā iegūto zināšanu līmeni. Centieni papil-

dināt mācību programmas savukārt noveda pie skolēnu pārslodzes. Lai mazinātu slodzi, ģimnāziju apmācības kursu paaugstināja par vienu gadu, respektīvi, tas bija piecas klases, un jaunieši, ņemot vērā arī skolas uzsākšanas vecuma paaugstināšanu, to beidza nevis 18, bet gan 20 gadu vecumā.²⁸

Vēl viens vērā ņemams jaunievedums bija tas, ka ticības mācību padarīja par obligātu. Būtiski bija arī centieni “tuvināt skolu praktiskai dzīvei, mācot mājturību darbus, lauksaimniecības elementus un militāro zināšanu pamatus”.²⁹ Dabaszinību priekšmetu mācīšanās lauku skolās uzsvaru lika nevis uz teoriju, bet uz praktisku lauksaimniecisku zināšanu apgūšanu. Pie skolām bija jāiekārto mācību dārzi ar kokaudzētavu, sakņu dārzi un labības sējumi. Bija ieteicams iekārtot arī bišu dravas, kur tas bija iespējams. Skolēnus iepazīstināja ar jaunajiem darba paņēmieniem lauksaimniecībā, lai viņi tos popularizētu savu vecāku saimniecībās.³⁰

Pēc 1934. gada “tika dots norādījums [pamatskolās], kur vien to atļauj telpas, atvērt atsevišķas zēnu un meiteņu mācību iestādes vai vismaz atsevišķas zēnu un meiteņu klases”. Mērķis bija “akcentēt vīrieša un sievietes atšķirīgo vietu un lomu valsts dzīvē”.³¹ 1937./1938. gadā Rīgā un citās lielākajās pilsētās sākās masveidīga zēnu un meiteņu skolu dalīšana.³²

Tāpat izteikta bija tendence unificēt un standartizēt mācību procesu, tomēr tas nenotika ātri. Pie Izglītības ministrijas jau drīz vien pēc valsts apvērsuma bija nodibinātas mācību grāmatu vērtēšanas komisijas, kas mācību grāmatas atzina vai nu par “derīgām”, vai “atļautām”. Tomēr līdz 1940. gadam joprojām saglabājās iespēja izvēlēties dažādas mācību grāmatas vienā un tajā pašā priekšmetā. Tikai 1939./1940. mācību gadā ieviesa pirmās standartizētās mācību grāmatas – lasāmās grāmatas pamatskolai (pirmskolai, 1. klasei, 2. klasei, 3. un 4. klasei, 5. un 6. klasei).³³ 1939. gadā sāka ieviest standartizētas skolas burtnīcas, kā arī formas tērpus pamatskolās.

Parādījās arī centieni pakļaut mācību saturu 15. maija ideoloģijas principiem, tie attiecās uz literatūras un vēstures mācīšanu. Tā no skolas programmām izņēma Apsīšu Jēkaba stāstu “Bagāti radi”, Jāņa Poruka darbus “Sirdsšķīsti ļaudis” un “Romās atjaunotāji”. Tādējādi “pasīvie, vārgie skumēji, asaru prinči ir “nocelti no pjedestāla”, lai dotu vietu priecīgam, veselīgam, aktīvam latvietim”.³⁴

K. Ulmaņa un J. Staļina režīmu izglītības politikas mērķu (autoritārisms, paternālisms, disciplīna, personības pakļaušana valsts interesēm, vadoņa kults) un līdzekļu (centralizācija, unifikācija,

standartizācija) sakritība ir uzkrītoša. Var uzdot jautājumu – ar ko gan padomju okupācijas laikā ieviestā vispārējās izglītības sistēma pēc būtības atšķirās no Latvijas skolas, protams, ja neņemam vērā to, ka pirmā balstījās uz komunistisko, bet otrā – uz nacionālisma ideoloģiju? Var saskatīt vairākas atšķirības. Pirmkārt, Ulmaņa režīma mērķi izglītībā bija šaurāki un ne tik “totāli” kā Staļina režīmam. Tie bija saistīti ar “latviskas Latvijas” veidošanu, respektīvi, valsts konsolidāciju uz latviešu valodas un kultūras pamata. Tādēļ arī ideoloģiskie mērķi tika saistīti pārsvarā ar humanitārā cikla priekšmetu mācīšanu (latviešu valoda, literatūra, vēsture), bet netika mēģināts tos integrēt dabaszinātnēs vai matemātikā. Patriotiskā audzināšana un vadonības idejas propaganda lielākā mērā tika sasaistīta nevis ar mācību darbu, bet gan ar ārpusklases un dažādiem svinīgiem pasākumiem (valsts svētki, izlaiduma akti). Otrkārt, skolas un skolotāju darba reglamentācija Latvijā tālu atpalika no tās, kas trīsdesmitajos gados bija iedibināta Padomju Savienībā. Skolotāji varēja izvairīties no ideoloģiskajām galējībām (piemēram, Vadoņa slavināšanas) arī literatūrā un vēsturē, ja tas neatbilda viņu pārlicībai.

Treškārt, Latvijā autoritārais režīms necentās iznīcināt plurālismu skolu piederībā pēc etniskā un īpašuma formu principa, lai arī mazākumtautību izglītības autonomija tika likvidēta. Izglītības ministrijā bija īpaša pārvalde, kas pārraudzīja minoritāšu skolas. 1939./1940. mācību gadā no 1804 pamatzglītības iestādēm 144 bija krievu, 60 ebreju, 16 poļu, 13 lietuviešu, 4 igauņu, 1 baltkrievu un 85 jauktu tautību. Minoritāšu skolu skaits bija samazinājies, jo bija slēgtas visas vācu skolas, kuru iepriekšējā mācību gadā bija 71.³⁵ Pamata izglītības posmā vairums skolu piederēja pašvaldībām (lai gan bija arī privātās un organizāciju uzturētās), bet vidējās un arodu izglītības posmā skolu piederība bija visai daudzveidīga – valsts, pašvaldību, organizāciju un privātpersonām piederošas. Turklāt valsts finansiāli atbalstīja arī privātās mācību iestādes.

Ceturtkārt, izglītības darbinieki netika izolēti no pedagoģiskās zinātnes attīstības Eiropā. Ārpus ideoloģiskajiem ierobežojumiem viņi varēja brīvi apspriest dažādas idejas, apgūt ārzemju pieredzi. Padomju Savienībā trīsdesmitajos gados iespējas iegūt informāciju nepastarpināti no ārpasaules tika faktiski pilnībā atņemtas.

Kā norāda Aija Abens, “autoritārais režīms tiecās atbrīvot sistēmu no demokrātīgai piemītošām “nekārtībām”, respektīvi, pārāk lielās brīvības, kas parādījās izglītības politikā. Skolotāju mēģinātāju kustība tika pārtraukta, un skolotāji atgriezās pie tradicionālās informācijas

sniedzēja lomas. [...] Taču jāatzīst, ka tā nebija vienīgi autoritārā režīma nostāja, bet drīzāk vispārējās pedagoģiskas tendences tā laika Eiropā.”³⁶ Būtībā runa bija par divu tendenču sāncensību (vai arī optimālā līdzsvara atrašanu starp tām) pedagoģijas jomā, kas pastāv tik ilgi, cik ilgi pastāv pati pedagoģijas zinātne, un kas izpaužas arī mūsdienu Latvijā diskusijās par izglītības sistēmas nepilnībām un attīstības ceļiem, – viena lielāku uzsvāru izglītības procesā liek uz kritiski spriest spējīgas personības veidošanu, otra skolas primāro uzdevumu saredz jauniešu sagatavošanā darba dzīvei, pakārtojot to valsts un sabiedrības vajadzībām. Trīsdesmito gadu Eiropā diktatoriskiem režīmiem, kas ieguva arvien lielāku popularitāti, otrā tendence bija tuvāka, turklāt pirmā tika saistīta ar demokrātijas “pārmērībām”. Latvijā autoritārais režīms nevēlējās lauzt pastāvošo izglītības sistēmu pilnībā, vienīgi pielāgot to savām vajadzībām. Savukārt Padomju Savienībā mērķis bija kardināli pārbūvēt skolu, lai tā veidotu personību, kuras vērtību sistēma būtu pilnībā atbilstoša padomju režīma prasībām un vajadzībām.

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SOVETIZĀCIJA 1940.–1941. GADĀ

Kreisie skolotāji 1940. gada jūnijā noticeja, ka pārmaiņu mērķis ir demokrātijas atjaunošana, un ar entuziasmu iesaistījās jaunās kārtības veidošanā. Rīgā darbību atjaunoja kreiso skolotāju arodbiedrība. 27. jūnijā notikušajā Rīgas un tās apkārtnes skolu vadītāju sanāksmē tika izvirzītas t.s. progresīvo skolotāju prasības, kas bija izteiktas 18 tēzēs. Galvenās no tām bija: bezmaksas izglītība no bērnudārza līdz vidus un arodskolai; trūcīgo audzēkņu apgāde; vienota skola, likvidējot pamatskolu klases pie vidusskolām; kopēja apmācība meitenēm un zēniem; laicīga skola, ticības mācību atstājot kā fakultatīvu priekšmetu; vidusskolu tīkla paplašināšana, lai visi, kas vēlas, varētu tajās iestāties; krievu valodas kā mācību priekšmeta ieviešana.³⁷ Šo prasību ziņā viņu un padomju varas uzskati visumā sakrita (PSRS zēnu un meiteņu atsevišķā apmācība vēl nebija ieviesta), bet mācību un audzināšanas metožu ziņā tā tas nebija. Lai gan vairāki kreisie pedagogi aktīvi piedalījās padomju skolas veidošanā Latvijā, tikai piecdesmito gadu vidū, kad Padomju Savienībā liberalizācijas gaisotnē atjaunojās interese par divdesmito gadu pedagoģiskajiem eksperimentiem, radās iespēja kaut daļēji atcerēties arī neatkarīgās valsts pedagogu mantojumu.

1940.–1941. gadā sovetizācija bija tikai virspusēja. Tika īstenota privāto izglītības iestāžu nacionalizācija, sešgadīgās obligātās izglītības nomaīņa ar septiņgadīgo (drīzāk formāli, jo 7. klases telpu trūkuma dēļ atvēra tikai 85 pamatskolās³⁸) un dažāda tipa vidējo mācību iestāžu unifikācija vidusskolās un tehnikumos. Tika nomainīti arī Izglītības ministrijas (tautas komisariāta) vadošie darbinieki un apriņķos un pilsētās skolu valdes aizstātas ar tautas izglītības nodaļām (TIN). Tomēr kadru nomaīņa atbilstoši sagatavotu cilvēku trūkuma dēļ bija tikai daļēja un, tāpat kā skolu sistēmas reorganizācija, netika pabeigta līdz PSRS–Vācijas kara sākumam. Arī mācību grāmatas un metodiskos līdzekļus pirmajā padomju gadā nepaspēja pārtulkot vai sagatavot un nodrukāt, tādēļ mācību satura izmaiņas nereti bija tikai šķietamas, skolotāji visumā mācīja tāpat kā agrāk, protams, rēķinoties ar ideoloģiskām prasībām. Uz laikabiedriem vislielāko iespaidu atstāja izglītības politizācija (sarkanie stūrīši, sienasavīzes, pionieru un komjauniešu organizāciju veidošana un to aktivitātes skolās), kas nereti izpaudās groteskās formās. Jāatzīmē, ka sovetizācijas samērā lēno gaitu acīmredzot noteica ne tikai tas, ka viena mācību gada laikā nebija iespējams pilnībā pārveidot visu skolu darbu, bet arī tas, ka pēc 1937./1938. gada represijām padomju izglītības ierēdņu bailes izrādīt iniciatīvu un uzņemties atbildību bija tik lielas, ka jebkurš jautājums, tajā skaitā it īpaši mācību programmu un mācību grāmatu saturs, prasīja ilgstošu daudzpakāpju saskaņošanu.

IZGLĪTĪBAS SISTĒMAS VADĪBAS INSTITUCIONĀLĀ UZBŪVE

1940.–1941. gadā izglītības sistēma iestāžu pakļautības ziņā vēl bija sava veida hibrīds starp padomju un Latvijas Republikas sistēmu. Latvijas Republikas laikā Izglītības ministrijas tiešā pārziņā bija valsts bērnudārzi un sākumskolas, bērnunami, pamata un vidējās izglītības iestādes, tostarp arī arodu skolas, ieskaitot komercskolas un tehnikumus, kā arī skolas bērniem ar īpašām vajadzībām, bet no augstākajām mācību iestādēm – Latvijas Universitāte, Mākslas akadēmija un Konservatorija, bet 1940. gadā tās pakļautībā nonāca arī agrākās pašvaldību un privātās izglītības iestādes. Uzreiz pēc kara no ministrijas kompetences tika izņemtas visas augstākās mācību iestādes, izņemot Valsts Pedagoģisko institūtu (izveidoja 1940. gadā uz Anġļu valodas institūta bāzes; pastāvēja līdz 1958. gadam, kad to iekļāva Latvijas Valsts universitātē). Arī vidējās speciālās mācību

iestādes, izņemot pedagoģiskās (skolotāju institūti un pedagoģiskās skolas), tika nodotas dažādu ministriju pārziņā. Jāatzīmē, ka šis process aizņēma vairākus gadus. Tā ekonomiskie tehnikumi atradās ministrijas pārziņā vēl līdz četrdesmito gadu beigām, piemēram, Rīgas ekonomisko tehnikumu 1949. gada decembrī nodeva LPSR Pārtikas rūpniecības ministrijai.³⁹ Valmieras ekonomisko tehnikumu likvidēja 1950. gadā, tā inventāru, iekārtas un mācību līdzekļus nodeva Valmieras pedagoģiskajai skolai, bet Jēkabpils, Ludzas un Līvānu ekonomiskos tehnikumus nodeva Lauksaimniecības ministrijai – kopā ar pasniedzējiem un studentiem.⁴⁰ Arī ne visas vispārīzglītojošās skolas bija LPSR Izglītības ministrijas pārziņā. Piemēram, 1947. gadā deviņas septiņklasīgās un vienu vidusskolu nodeva Dzelzceļa pārvaldei – ar skolotājiem, skolēnu kontingentu, inventāru un ēkām.⁴¹ Tās visas bija skolas ar krievu mācību valodu. Kā liecina Izglītības ministrijas sarakste ar LPSR Ministru padomi un Latvijas dzelzceļa vadību, 1958. gadā Latvijas Dzelzceļa pārvaldes pārziņā bija 10 vispārīzglītojošās skolas (astoņas vidusskolas un divas septiņgadīgās skolas), piecas strādnieku jaunatnes skolas un viena bērnu sporta skola. Lai gan Izglītības ministrija, vietējās partijas un izpildu komitejas vairākkārt bija izvirzījušas jautājumu par skolu atdošanu atpakaļ ministrijai, jo dzelzceļnieku bērni tajās veidoja ne vairāk par ceturto daļu skolēnu un Latvijas apstākļos nebija nepieciešamības pēc speciālām skolām ar internātiem dzelzceļnieku bērniem, kas dzīvo tālu no skolām, Latvijas dzelzceļa vadība un it īpaši arodbiedrība tam pretojās, attaisnojot to ar dzelzceļnieku darba specifiku un citiem apstākļiem.⁴²

Lai gan Izglītības ministrijai principā bija jāpārtrauga mācību saturs un plāni visu tipu mācību iestādēs, kas sniedza vispārējo izglītību, praksē tas acīmredzot notika formāli, un reāli ministrija kontrolēja tikai tai piederošās pamata un vidējās mācību iestādes (ieskaitot arī vakara un neklātienes skolas), to skaitā skolas bērniem ar īpašām vajadzībām, kā arī bērnunamus un pedagoģiskās mācību iestādes. Izglītības ministrija praktiski nevarēja kontrolēt arī vispārējās izglītības kvalitāti plašajā profesionāli tehnisko izglītības iestāžu tīklā.

Tādējādi padomju izglītības sistēma, no vienas puses, bija stingri centralizēta, jo izglītības politikas nostādnes, kuras izstrādāja PSKP CK Politbirojs, balstoties uz KPFSR Izglītības ministrijas un Pedagoģisko zinātņu akadēmijas ieteikumiem, bija obligātas visās mācību iestādēs, kas deva vispārējo un augstāko izglītību, bet, no otras puses,

tā arī bija resoriski sadrumstalota, īpaši Staļina valdīšanas gados. Sava veida paradokss ir tas, ka līdz pat 1966. gadam nebija PSRS Izglītības ministrijas. Izglītības ministrijas bija katrai savienotajai republikai, bet Krievijas PFSR Izglītības ministrija (līdz 1946. gada aprīlim – tautas komisariāts) faktiski pildīja Savienības ministrijas funkcijas, jo Krievijas skolu mācību plāni un programmas, kā arī mācību grāmatas bija obligātas visās Padomju Savienības skolās. Republiku izglītības ministriju joma bija rūpēties par Krievijas programmu un plānu lokalizāciju tajā daļā, kas attiecās uz attiecīgās republikas valodas un literatūras, kā arī vēstures un ģeogrāfijas materiāla iekļaušanu skolu programmās, par attiecīgu mācību grāmatu izstrādāšanu, kā arī par pārējo mācību grāmatu tulkošanu vai sagatavošanu republikā uz vietas.

Republikas līmenī Latvijas Komunistiskās partijas⁴³ (LKP) CK birojs, CK Skolu daļa, kā arī Izglītības ministrija varēja veidot savu politiku tikai tajās robežās, kuras attiecās uz republikas specifikas ievērošanu – saistībā ar latviešu valodas un literatūras, vēstures un ģeogrāfijas mācīšanu, krievu valodas jomas paplašināšanu, kā arī kadru politiku. Ierēdniecības līmenī CK un Izglītības ministrija nebija atdalīta viena no otras. CK pārstāvji piedalījās ministrijas kolēģijas sēdēs, vieni un tie paši cilvēki dažādos laikos varēja strādāt kā CK, tā arī ministrijā. Piemēram, Leontīna Lapiņa, kas 1958.–1963. gadā bija LKP CK Zinātes, skolu un kultūras daļas vadītāja, 1963. gadā kļuva par izglītības ministra vietnieci. Tādējādi būtiska nozīme bija vadošo ierēdņu personiskajai attieksmei pret risināmo problēmu.

LKP CK biroja un republikas Ministru padomes pieņemtie lēmumi bija attiecīgo PSRS lēmumu dublikāti. Republikas institūciju funkcijās ietilpa īstenot un kontrolēt lēmumu izpildi. LPSR Izglītības ministrijas loma vietējās izglītības politikas veidošanā, runājot par mācību plāniem, programmām, metodiku un mācību grāmatām, kā arī skolu dzīves iekšējās kārtības noteikšanu, bija lielāka nekā CK Skolu daļai. Pēdējās galvenā funkcija bija kontrolēt izglītības vadītāju kadru izvēli un rūpēties par pedagogu kadru politiku. Attiecībā uz citiem skolu jautājumiem arhīvu materiāli rada iespaidu, ka CK Skolu daļa vairāk darbojās kā atskaišu piegādātāja Maskavas CK (balstoties pārsvarā uz Izglītības ministrijas vai vietējo tautas izglītības nodaļu sagatavotajiem materiāliem) par PSKP CK lēmumu izpildi un kā sūdzību un konfliktu risinātāja. Tomēr Izglītības ministrija nevienu lēmumu nevarēja pieņemt bez saskaņošanas ar CK Skolu nodaļu vai CK sekretāriem.

Izglītības ministrija bija pakļauta ne tikai LKP CK, bet arī LPSR Ministru padomei. Šajā pakļautībā pastāvēja sava veida darba dalīšana. CK nodarbojās ar politiskajiem jautājumiem un kadru jautājumu (kas arī tika uzskatīts par politisku jautājumu), savukārt Ministru padome – ar izglītības sistēmas materiālo nodrošinājumu, t.i., skolu celtniecību un remontiem. Vietējā līmenī skolu vadība bija aprīņķu, kopš 1950. gada 1. janvāra – rajonu, kā arī pilsētu izpildkomiteju tautas izglītības nodaļu uzdevums. Tajā pašā laikā skolu darbu, īpaši kadru izvēli, kontrolēja aprīņķu/rajonu un pilsētu partijas komitejas. Mazāka ietekme uz skolu darbu bija Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības (LĻKJS – komjaunatnes) CK un vietējām komitejām, kas pārraudzīja pionieru un komjauniešu organizāciju aktivitātes skolās.

IZGLĪTĪBAS SISTĒMAS VADĪTĀJI

1940.–1941. gadā viskardinālākās pārmaiņas izglītības sistēmā notika tās vadībā. Par Izglītības ministrijas vadošajiem ierēdņiem tika iecelti no Padomju Savienības atbraukušie Pēteris Valeskalns, Kārlis Strazdiņš, Krišs Grašmanis, Izidors Meikšāns, Roberts Miķelsons u.c. Pēc Jūlija Lāča aresta 1941. gada 8. janvārī⁴⁴ par izglītības tautas komisāru 15. janvārī kļuva P. Valeskalns. 1941. gada 24. martā LK(b)P CK apstiprinātajā Izglītības tautas komisariāta kolēģijā nebija neviena agrākā izglītības darbinieka, visi kolēģijas locekļi bija atsūtīti no PSRS, izņemot vienu – Rīgas pilsētas tautas izglītības nodaļas vadītāju vietējo komunisti Martu Dušķinu.⁴⁵ Izņemot P. Valeskalnu, kuru iecēla par LPSR ārlietu tautas komisāru, pārējie iepriekš nosauktie atkal nostājās pie Latvijas izglītības sistēmas stūres.

K. Strazdiņš, kurš pirmajā okupācijas gadā bija tautas komisāra vietnieks, kļuva par izglītības tautas komisāru (ministru) un ieņēma šo amatu līdz 1950. gadam. I. Meikšāns un R. Miķelsons bija Izglītības tautas komisariāta kolēģijas locekļi, dažādos laikos tautas komisāra/ministra vietnieki un pārvalžu priekšnieki. Kopumā Krievijas latviešu loma izglītības sistēmas vadībā uzreiz pēc kara bija ļoti liela, un tāda tā saglabājās visā aplūkojamajā laika posmā. Vairāki Krievijas latvieši bija izglītības ministra vietnieki, piemēram, Žanis Legzdiņš bija ministra vietnieks 1949.–1953. gadā; Latvijā viņš bija ieradies jau 1941. gada sākumā, lai pildītu Rīgas pilsētas tautas izglītības nodaļas vadītāja vietnieka amatu.⁴⁶ Pēc kara ieradās un atbildīgus amatus ministrijā ieņēma arī jaunākas paaudzes Krievijas latvieši,

piemēram, Anete Breča, kas 1949.–1952. gadā bija Skolu pārvaldes priekšnieka vietniece, bet kopš 1952. gada – Izglītības ministrijas galvenā metodiķe, kā arī Jānis Ģībietis, kurš 1947.–1950. gadā bija Pamata un vidusskolu pārvaldes priekšnieks. Piecdesmitajos gados viņš bija Rīgas pilsētas TIN vadītājs un zaudēja šo amatu 1959. gadā kā E. Berklava atbalstītājs.

1958. gadā pirmajā Padomju Latvijas skolotāju kongresā izglītības ministrs Vilis Samsons teica, ka bez to latviešu un krievu biedru palīdzības, kuri ieradās no “brālīgajām republikām”, nebūtu izdevies tik ātri izveidot padomju skolu.⁴⁷ Tam pilnīgi var piekrist. Izglītības darbinieki, kas bija skolojušies un strādājuši PSRS, pārsvarā nepazīna nekādu citu izglītības sistēmu (jāatzīmē gan, ka daļa, piemēram, K. Strazdiņš un R. Miķelsons, bija izglītojušies cara Krievijas pedagoģiskajās mācību iestādēs un viņiem bija darba pieredze šajā sistēmā), uztvēra to kā pašu par sevi saprotamu. Tomēr arī Krievijas latvieši bija dažādi kā izglītības, tā dzīves pieredzes un attieksmes pret Latvijas apstākļiem ziņā, un daudzi uzskatīja, ka jārēķinās ar vietējām tradīcijām un jāsaģlabā tas, kas Latvijā bija labāks. Jāuzsver, ka no PSRS ieradās ne tikai latviešu izcelsmes, bet arī krievu tautības izglītības vadītāji. Tā Olga Djogtjeva bija ieradusies Latvijā jau 1941. gada janvārī, lai ieņemtu Padomju un partijas skolas direktores amatu. No 1945. līdz 1956. gadam viņa bija izglītības ministra vietniece, kuras tiešajos pienākumos ietilpa skolotāju kadru atlase un ministrijas plānu un finanšu kontrole.⁴⁸

Krievijas latviešu īpatsvars ministrijas vadošo darbinieku vidū nemazinājās arī tad, kad par ministru 1950. gadā kļuva vietējie komunisti – Vilis Samsons, kas bija ministrs veselus 10 gadus – līdz 1960. gadam, un kad viņu nomainīja Vilis Krūmiņš, kuram šis amats bija īslaicīgs pieturas punkts lejup pa karjeras kāpnēm pēc nacionālkomunistu sagrāves 1959. gadā. Pēdējais izglītības ministrs aplūkotajā laika posmā atkal bija Krievijas latvietis Andrejs Elvihs, kuru šajā amatā iecēla 1962. gadā. A. Elviha izglītība un karjera pārsvarā bija virzījusies pa partijas līniju. Pirms kļūšanas par ministru viņš bija vadījis marksisma-ļeņinisma katedras Rīgas Medicīnas institūtā un Fiziskās kultūras institūtā.

Krieviem un Krievijas latviešiem bija svarīgas pozīcijas arī LKP CK Skolu daļā. Krieviete bija tās vadītāja 1950.–1953. gadā, vēlākā Daugavpils Pedagoģiskā institūta rektore Anna Kalnbērziņa, savukārt Krievijas latvieši – viņu nomainījušais A. Andriksons, kā arī iepriekš pieminētie Ž. Legzdiņš un L. Lapiņa.

Ministrijas vadībā bija arī vietējie pedagogi, piemēram, Ludvigs Grudulis bija Skolu un bērnu iestāžu pārvaldes (vēlāk nodaļas) priekšnieks 1957.–1960. gadā un ministra vietnieks 1960.–1973. gadā. Pārsvārā tie bija samērā jauni cilvēki, kas pedagoģisko izglītību bija ieguvuši 1940.–1941. gadā vai arī pēc kara. Tā kā viņiem nebija neatkarīgās Latvijas laika politiskās bagāžas, viņiem taisīt karjeru bija vieglāk nekā vecākajiem kolēģiem, kuriem vienmēr varēja atrast kādus “grēkus”. Neatkarīgās Latvijas laika kreisie pedagogi, īpaši tie, kas bija saistīti ar sociāldemokrātiem, tika novirzīti pedagoģiskā darbā, turklāt mazāk svarīgos amatos nekā 1940.–1941. gadā.

Viena no smagākajām problēmām, kuru nācās risināt padomju iestādēm, ierodoties no vācu okupācijas atbrīvotajā Latvijas daļā 1944. gada vasarā un rudenī, bija apriņķu un pilsētu tautas izglītības nodaļu vadītāju un inspektoru, skolu direktoru, kā arī skolotāju izvēle, lai nodrošinātu mācības 1944./1945. mācību gadā. Krievijas latvieši un uz padomju aizmuguri evakuējušies padomju aktīvisti nevarēja aizpildīt visas vietas, vēl jo vairāk tādēļ, ka TIN vadītājiem un skolu direktoriem bez politiskās uzticamības bija jāatbilst zināmām prasībām – jāprot latviešu valoda un jābūt kaut kādai pedagoģiskai izglītībai. Tādēļ 1944.–1945. gadā apriņķu partijas un izpildu komitejas, kuru uzdevums bija nodrošināt skolu darbu, bieži vien risināja šo problēmu diezgan elastīgi. Arheologs Jānis Graudonis savās atmiņās rakstīja, ka 1944. gadā ar Madonas apriņķa partijas sekretāres Ievas Pliesmanes rīkojumu viņš bija iecelts par Lazdonas pagasta pamatskolas pārzini un vēlāk par apriņķa TIN inspektoru, lai gan vācu okupācijas laikā viņš bijis Kalsnavas pagasta “Latviju jaunatnes” nodaļas vadītājs un 1944. gada jūlijā apcietināts, apsūdzot vācu okupantu atbalstīšanā. Tomēr abus amatus nācās atstāt gan kolēģu sūdzību dēļ, gan arī tādēļ, ka I. Pliesmane savu posteni zaudēja.⁴⁹

Svarīgas funkcijas padomju izglītības sistēmā bija Izglītības ministrijas inspektoriem, kuru pienākums bija sekot līdzī visiem skolu darbības aspektiem. Izglītības ministrijas inspektori bija sava veida auditori, kam bija jāspēj novērtēt budžeta izmantošanu, skolas sanitāro stāvokli, skolotāju kvalifikāciju, mācību priekšmetu mācīšanas metodiku, pionieru un komjauniešu organizāciju darbu un visus citus ar skolas dzīvi saistītos jautājumus. Inspektori veica skolu, bet it īpaši apriņķu/rajonu un pilsētu TIN regulārās pārbaudes, viņu pienākumos ietilpa arī skolu un TIN darba pārbaude ārkārtējos gadījumos, piemēram, ja skolā bija atklāta kāda pretpadomju organizācija.

Principā inspektoriem vajadzēja būt pieredzējušiem pedagogiem ar augstāko pedagoģisko izglītību un ilggadēju pieredzi skolas darbā. Izglītības ministrijas inspektoriem saskaņā ar PSRS TKP 1945. gada lēmumu bija nepieciešams 10 gadu darba stāžs vadošā un pedagoģiskā darbā, bet TIN inspektoriem – 5 gadu stāžs.⁵⁰ Tika atzīts tikai stāžs padomju izglītības sistēmā, tādēļ 1945. gadā Izglītības ministrijas inspektori ar ilggadēju pedagoģiskā darba pieredzi, kā Konstantīns Dukurs (no 1917. gada) un Kārlis Velmers (no 1922. gada), neatbilda šim kritērijam. Pirmais padomju laika izlaidums LPSR augstākajās pedagoģiskajās mācību iestādēs bija tikai 1948. gadā, bet no Padomju Savienības atbraukušo pedagogu bija pārāk maz. Tādu inspektoru, kuros apvienotos visas prasītās īpašības – politiskā lojalitāte, atbilstoša izglītība un pedagoģiskā darba pieredze, bija ļoti maz. 1949. gada septembrī LKP CK ziņojumā Maskavai rakstīja, ka TIN inspektoru apsekojumu kvalitāte ir zema un tie nespēj pienācīgi kontrolēt skolas. No 68 TIN inspektoriem tikai 26 bija augstākā izglītība, pārējie bija beiguši skolotāju institūtu. Partijas biedri un kandidāti bija tikai 21.⁵¹

Labāks stāvoklis bija ar ministrijas inspektoriem. 1953. gadā bija 20 inspektori, no viņiem 17 – ar augstāko izglītību. Tomēr arī viņiem trūka prasībām atbilstoša darba stāža. No inspektoriem ar augstāko izglītību 10 gadu un ilgāks pedagoģiskais stāžs bija sešiem, 5–10 gadi – četriem, bet 1–5 gadi – septiņiem. No atlikušajiem trīs inspektoriem ar nepabeigto augstāko izglītību vienam bija 5–10 gadu stāžs, bet diviem – virs 10 gadiem.⁵² Tādēļ PSRS Ministru padomei tika lūgts samazināt prasīto stāžu visiem inspektoriem līdz 3 gadiem.⁵³

Vēl 1958./1959. mācību gadā no 55 TIN vadītājiem augstākā izglītība bija 39 (71%), no 80 TIN skolu inspektoriem augstākā izglītība bija 74 (92,5%), darba stāžs līdz trim gadiem bija 43 inspektoriem (53,7%), bet 3–5 gadi – 28 inspektoriem (35%).⁵⁴ Tas liecina, ka pat samazinātās prasības bija grūti izpildīt. Šis jautājums sešdesmitajos gados zaudēja aktualitāti, jo pedagogu ar nepieciešamo padomju laika stāžu jau bija pietiekami daudz.

SKOLOTĀJI KĀ SOVETIZĀCIJAS OBJEKTS UN KĀ SOVETIZĀCIJAS AĢENTI

Trūka ne tikai vadošu, bet arī ierindas darbinieku. Tā Ilūkstes apriņķī 1944. gada 15. septembrī no 272 skolotājiem uz to brīdi reģistrēts 71, no kuriem 17 nebija pilnu skolotāja tiesību.⁵⁵

1940./1941. gadā Latvijā bija 9048 skolotāji, bet 1944./1945. mācību gadā viņu skaits bija samazinājies apmēram par trešo daļu (5674 skolotāji).⁵⁶

Latvijas PSR izglītības vadītājiem nācās rēķināties ar realitāti. Daudziem skolotājiem nebija nekādas pedagoģiskās izglītības, 1945./1946. mācību gadā 11% pedagogu nebija vidējās izglītības, dažos apriņķos šis īpatsvars bija daudz augstāks, piemēram, Daugavpils apriņķī – 34 procenti.⁵⁷ Lai gan skolotāju ieplūšana no citām republikām sākās jau 1944.–1945. gadā (piemēram, Daugavpilī 1945. gadā vairāk nekā 20% skolotāju izglītību bija ieguvuši PSRS),⁵⁸ tas bija tikai daļējs problēmas risinājums, jo Krievijas latvieši bija smagi cietuši represijās 1937.–1939. gadā un viņu bija pārāk maz. Skolotāji – nelatvieši valodas neprasmes dēļ nevarēja strādāt skolās ar latviešu mācību valodu (izņemot krievu valodas un literatūras mācīšanu), viņus uzsūca strauji augošais skolu ar krievu mācību valodu tīkls.

Tā kā vietējos skolotājus nebija ar ko aizstāt, pirmajos pēckara gados kadru politika bija relatīvi liberāla. Gatavība sadarboties ar padomju varu tika apsveikta, īpaši, ja skolotājam bija demokrāta vai kreisi noskaņota cilvēka reputācija, taču pietika arī ar to, ka nebija nekādu nopietnu kompromitējošu ziņu. Tomēr skolotāji, kas bija strādājuši vācu okupācijas laikā, vai arī tādi, kas bija iesaistīti politiskās aktivitātēs neatkarīgās Latvijas laikā, nekad nevarēja justies droši. Iepriekš pieminētais J. Graudonis to izbaudīja pilnībā. 1952. gada sākumā viņu atbrīvoja no vēstures skolotāja darba Rīgas 1. Leona Paegles vidusskolā, jo “skolotājs Graudonis marksismu-ļeņinismu pasniedza kā labs metodists, bet idejiskais līmenis – slikts”. Viņu atbrīvoja no darba kā “pilnīgi nepiemērotu padomju skolotāja uzdevumiem”.⁵⁹ Ja pirmskara skolotājiem atļāva strādāt, tad tikai tāpēc, ka nebija, ar ko viņus aizvietot. Tomēr arī tie, kas tika uzskatīti par kreisi noskaņotiem, nevarēja justies droši. Kā 1945. gada novembrī izteicās izglītības tautas komisāra vietnieks Kārlis Ratnieks: “Kas Ulmaņa laikā skaitījās demokrātiski skolotāji, salīdzinot ar Padomju demokrātiju, viņi ir tālu atpakaļ palikuši.”⁶⁰

Kopumā var teikt, ka skolotāji atradās visai sarežģītā stāvoklī, īpaši laukos. No vienas puses, no viņiem pastāvīgi tika pieprasīta politiskas lojalitātes demonstrēšana. No otras puses, viņi bija daļa no vietējās sabiedrības un negribēja zaudēt tās cieņu, turklāt padomju varas prasības ļoti bieži bija konfliktā ar viņu pašu uzskatiem. Dažkārt šīs pretrunas izpaudās ļoti asi, īpaši pēc 1949. gada 25. marta

deportācijas. To atzīmēja arī ideoloģiskie uzraugi, kvalificējot cilvēcisku līdzjūtību kā buržuāzisko uzskatu izpausmi. Kā pilnīgi nepieņemams fakts tika kvalificēts tas, ka atsevišķi Alūksnes, Kuldīgas, Viļakas apriņķa skolu direktori esot organizējuši palīdzību specpārvietotajiem, vākuši naudu, produktus, turklāt iesaistot skolēnus. Alūksnes vidusskolas skolotāja Anerauda sistemātiski sarakstījusies ar izsūtītajiem, klases sapulcēs lasījusi vēstules no viņiem.⁶¹

Pretstatā samērā iecietīgajai attieksmei kara beigās un pirmajos pēckara gados četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā ideoloģiskais terors pret skolotājiem ievērojami pastiprinājās. Dažādu represiju kampaņu ietvaros viņu biogrāfijas tika atkal un atkal vētītas, tika vākti kompromitējoši fakti, tenkas utt. Par līmeni, kādā tas notika, liecina 1952. gada janvārī – aprīlī rajonu partijas komiteju un izpildkomiteju sekretāru CK Skolu daļas vadītājai A. Kalnbērziņai piesūtītie to skolotāju, “kuri nebauda politisko uzticamību”, saraksti. Piemēram, Rūjienas rajona sarakstā bija iekļauti 30 cilvēki, pārsvarā tādēļ, ka agrāk sastāvējuši Aizsargu organizācijā, vienkārši kā politiski neuzticami, vecāki izsūtīti u.tml. Jelgavas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāja B. Bērziņa nosūtītajā sarakstā bija sastopami tādi formulējumi kā “latviešu valodas skolotāja – aizsardze, darbā izpaužas pretpadomju skolotāju linija – vietējais sociālisms” vai arī “II vidusskolas krievu valodas skolotāja iepriekšējos gados apmeklēja baznīcas, darbā atzīmes skolēniem vērtē pēc to sociālo stāvokli”.⁶²

1948. gada oktobrī Maskavā VK(b)P CK bija sasaukusi apspriedi, kurā tika aplūkoti Baltijas republiku tautas izglītības jautājumi. Kā galvenais jautājums bija izvirzīts darbs ar kadriem, tajā skaitā visu to skolotāju pārātestācija, kam nebija PSRS izglītības dokumentu.⁶³ Atestācija bija jāpabeidz līdz 1951. gada 1. augustam. Jāatzīmē, ka atestācija bija jāiziet arī tiem, kas bija beiguši skolotāju institūtus (vidējās pedagoģiskās mācību iestādes) pirmajā padomju gadā. Sākoties karam, viņi nespēja saņemt padomju diplomus, tādēļ tos izsniedza vācu okupācijas varas iestādes. LPSR Izglītības ministrija šos dokumentus neatzina, un tikai 1958. gadā LPSR Ministru padome atļāva izdot šīm personām padomju izglītības dokumentus.⁶⁴

Skolotāju “tīrīšanas” dažviet bija visai vērienīgas. Tā Viļakas LK(b)P apriņķa komitejas plēnumā 1949. gada 14. jūlijā tika atzīmēts, ka 50% skolotāju apriņķī nomainīti ar jauniem kadriem.⁶⁵ 1950. gadā Latvijas PSR Izglītības ministrijas izziņā norādīts: kā “šķiriski sveši un padomju skolas prasībām neatbilstoši” 1948. gadā atbrīvoti no darba – 800, 1949. gadā – 700, 1950. gadā tiks atbrīvoti līdz 400 sko-

lotāju, kopā pēdējos gados atbrīvots no darba līdz 3000 cilvēku.⁶⁶ Citā dokumentā minēts ievērojami mazāks skaitlis – 1945.–1949. gadā no darba atbrīvoti 1500 skolotāji. Savukārt šajā laikā uz skolām nosūtīti 5400 jaunie skolotāji, kas beiguši pedagoģiskās mācību iestādes, t.i., 42% no visu skolotāju skaita.⁶⁷ Tā kā skolotāju skaits bija palielinājies no 8619 1945./1946. mācību gadā līdz 13 952 1950./1951. mācību gadā, tas nozīmē, ka politisku motīvu dēļ nomainīto skolotāju daļu samērā ātri aizstāja ar pedagoģiskajās mācību iestādēs sagatavotiem “padomju” skolotājiem.

Jau pirms skolotāju atestācijas bija sākusies septiņgadīgo skolu direktoru atestācija. 1948. gada decembrī atestāciju jau bija izgājuši 882 septiņgadīgo skolu direktori, no viņiem apstiprināti par direktoriem bija 483, nosacīti atstāts darbā – 181, atbrīvoti no darba – 218 (to skaitā 130 kā “šķiriski naidīgi elementi”).⁶⁸

Lai gan politisko tīrīšanu loma skolotāju kadru nomaiņā nebija noteicošā, tās radīja bailu atmosfēru, kurā neviens no “vecajiem” pedagogiem nevarēja justies pilnīgi drošs. 1953. gada 22.–23. jūnijā notikušajā LKP CK plēnumā Ministru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis runāja par “ievērojamā daļā mūsu atbildīgo partijas, padomju un saimniecisko darbinieku valdošām pārmērīgām bailēm no tā saucamajām astēm, no pagātnes ēnām, kas rada pārlieku biklumu un nedrošību tieši latviešu nacionālo kadru izvietojšanā un ļoti sašaurina izmantojamo kadru kontingentu. [...] Aizsargs, mazpulcēns, vanags, skauts, korporelis, leģionārs un tamlīdzīgi vārdi kļuvuši par bubuļiem, kas aizsedz dzīvo cilvēku, viņa būtību...”⁶⁹ Lai gan pēc 1953. gada masveida “pagātnes ēnu” meklēšana tika izbeigta, tomēr tās turpināja ietekmēt daudzu skolotāju dzīvi.

Jāatzīmē gan, ka pirmajos pēckara gados skolotāju trūkuma dēļ prasības pret skolotāju izglītības līmeni un profesionālo kvalifikāciju daudzviet bija ļoti zemas un atestācija tika izmantota, ne tikai lai izrēķinātos ar politiski nevēlamiem cilvēkiem, bet arī lai ieviestu kaut kādu kārtību. Tā 1948. gadā 830 skolotāji tika atbrīvoti no darba neatbilstošas izglītības dēļ.⁷⁰ 1949. gada aprīlī Izglītības ministrijas pavēle uzdeva 1949./1950. mācību gadā atbrīvot no darba visus skolotājus, kam nav pabeigtas vidējās izglītības (izņemot tos, kas sekmīgi mācās neklātienē), kā arī nepieņemt darbā no jauna personas, kam nav pedagoģiskās izglītības. Tāpat skolotājus, kas pārnāca darbā no citu Latvijas reģionu vai citu ministriju skolām, kā arī tos, kas iebrāuca no citām PSRS republikām, drīkstēja pieņemt darbā tikai ar Izglītības ministrijas katrreizēju atļauju.⁷¹

Galvenais instruments “padomju” pedagogu veidošanā bija viņu sagatavošana pedagoģiskajās skolās, skolotāju institūtos un vidusskolu pedagoģiskajās klasēs. Kamēr vēl nebija sagatavots pietiekami daudz jauno skolotāju, pagaidu pasākums bija skolotāju pārkvalifikācija padomju garā. Principā visiem skolotājiem bija jāceļ kvalifikācija – kā minimums Skolotāju kvalifikācijas institūta rīkotajosursos, arī marksisma-ļeņinisma vakara universitātē, partijas vakara skolā, vai arī individuāli apgūstot “VK(b)P vēstures īso kursu” un Staļina “Ļeņinisma jautājumus”. Tiem, kam nebija atbilstošās pedagoģiskās izglītības, tā bija jāiegūst pedagoģisko mācību iestāžu neklātienes nodaļās. Piemēram, 1947. gadā vairāk nekā 7000 pedagogu (no apmēram 12 000) bija piedalījušies dažāda veidaursos, bet 1948. gadā 2689 studēja pedagoģisko mācību iestāžu neklātienes nodaļās.⁷²

1959./1960. mācību gada sākumā Izglītības ministrijas pārziņā esošajās skolās bija 17 729 skolotāji. No viņiem 3767 (21,2%) stāžs bija līdz 5 gadiem. Ar darba stāžu virs 25 gadiem bija tikai 1053 skolotāji (5,9%).⁷³ Jāatzīmē, ka bija palielinājies skolotāju formālais izglītības līmenis. 1948. gada beigās augstākā izglītība bija 13% skolotāju.⁷⁴ 1959./1960. mācību gada sākumā ar augstāko izglītību bija jau gandrīz 33% skolotāju, ar nepabeigtu augstāko izglītību – 30,13%, ar vidējo pedagoģisko izglītību – 31,37% skolotāju.⁷⁵

Tomēr pedagoģiskās izglītības kvalitāte salīdzinājumā ar pirmskara Latvijas laiku bija pazeminājusies. Viens iemesls bija tas, ka pedagoģiskās mācību iestādes “īpašu uzmanību veltīja nākamo skolotāju idejiski politiskajai audzināšanai”,⁷⁶ kas aizņēma būtisku apmācības kursa daļu un notika uz mācību priekšmetu mācīšanas metodiku rēķina. Otrs iemesls bija tas, ka pēc PSRS parauga apmācības laiku pedagoģiskajās mācību iestādēs centās samazināt. Piemēram, skolotāju institūtos pirms kara studentus uzņēma pēc sešgadīgās pamatskolas un apmācības kurss ilga sešus gadus. Pēc kara tika saglabāts sešgadīgais kurss septiņgadīgo skolu absolventiem, taču vēlāk sāka uzņemt tikai vidusskolas beidzējus un apmācības kursu samazināja līdz diviem gadiem. Sešgadīgajā mācību kursā topošie skolotāji apguva priekšmetu pasniegšanas metodiku arī vispārīzglītojošo kursu laikā, bet tagad tas notika vairāk teorētiski.⁷⁷ Jāsaka, ka Izglītības ministrijas amatpersonas apzinājās, ka Latvijas skolotāju sagatavošanas modelis ir labāks par Padomju Savienības modeli, tomēr uzdevums sagatavot pēc iespējas ātrāk maksimāli iespējamo skolotāju skaitu ņēma vīrsroku. Tomēr arī šajā ziņā noteicošais bija Maskavas spiediens pielīdzināt Latvijas pedagoģiskās mācību iestādes PSRS modelim.

Nenoliedzami skolotāju uzvedību un pasaules uzskatu veidoja ne tikai izglītība, bet arī visa vide, kurā notika viņu darbība. Pēckara gadi šajā ziņā bija ļoti būtiski. Latvijas skolotājiem nācās apgūt spēju pielāgoties visnegaidītākajiem ideoloģisko un pedagoģisko nostādņu pavērsieniem. Viena no pirmajām kampaņām šajā virzienā, kas tieši skāra skolotājus, bija kampaņa pret ģenētiku 1948. gadā, kas prasīja ieviest izmaiņas bioloģijas mācīšanās skolās. Ļoti “audzinošs” piemērs pedagogiem bija arī Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums 1951. gada 15. janvārī “Par valodu mācīšanas pārkārtošanu uz biedra Staļina mācības par valodniecību pamatiem”. Tajā bija uzdots “asi nosodīt un atzīt par kaitīgām domas, ka marrisms nav pazīstams mūsu skolotājiem un tāpēc nevarēja ietekmēt valodu mācīšanu Latvijas PSR skolās”.⁷⁸

Tomēr skolotāji nebija tikai sovietizācijas objekts un upuri. Viņi bija arī tās aģenti – kā brīvprātīgi, tā piespiedu kārtā. Īpaši izteikti tas bija laukos, kur skolotāji dažkārt bija vienīgie inteligences pārstāvji. Skolotājiem tika uzlikts par pienākumu lasīt lekcijas par politiskiem tematiem, kalpot par piesēdētājiem tautas tiesās, veikt ateistisko audzināšanu (tajā skaitā raudzīties, lai skolēni neapmeklētu baznīcu), aktīvi piedalīties vēlēšanu kampaņās kā vēlēšanu komisiju locekļiem un aģitatoriem, popularizēt Mičurina, Lisenko un Viljamsa mācību, bet vēlāk – kukurūzas audzēšanu, laukos – arī vadīt kultūras dzīvi. Tāpat skolotājiem bija aktīvi jāveicina lauku kolektīvizācija.

Politiskais un sabiedriskais darbs netika uzskatīts par attaisnojumu tiešo darba pienākumu atstāšanai novārtā. Taču arī šeit skolotājam bija jāsaprot, ka pat ar perfektu sava priekšmeta mācīšanu bija par maz. Skolotāja galvenais uzdevums bija padomju cilvēka audzināšana. Neveiksmes šajā ziņā tika uzskatītas galvenokārt par skolas un skolotāju neprasmes vai neizdarības rezultātu. 1963. gadā žurnālā “Padomju Latvijas Sieviete” aprakstā par kādu lauku skolotāju viņas tikšanās ar bijušo skolnieku tiek rezumēta šādi: “Kas gan iedrošinātos viņai pārnest šo nošķiebušos dzīvi, kas bijusi viņas rokās tikai vienu gadu un ko agrāk un vēlāk veidojušas simtiem ietekmju: ģimene, kaimiņi, nelāgi draugi? Neviens! Un tomēr – tā ir skolotājas pašas nepiekāpīgā, nežēlīgā sirdsapziņa, kas prasa neiespējamo, kas nezina sev attaisnojuma. Skolotājam nedrīkst būt neiespējamā.”⁷⁹

Politiskās vajāšanas radīja atmosfēru, kurā jebkura neordināra viedokļa izteikšana varēja izraisīt nepatīkšanas. Skolotāju pašsajūtu neuzlaboja arī Izglītības ministrijas attieksme pret skolām un

skolotājiem, kas bija izteikti autoritāra. Ministrijas funkcionāru norādījumi skolām bija obligāti, nekādi iebildumi netika ņemti vērā. Būtībā notika negatīvās atlases process, kurā neordinārus pedagogus izglītības sistēma atgrūda, bet vairoja konformistus.

Pēc PSKP 20. kongresa 1956. gadā varam runāt par padomju pedagogijas “islaicīgu siltuma vilni”.⁸⁰ Jaunajos apstākļos vismaz daļa skolotāju mēģināja atbrīvoties no konformisma un uzsākt diskusijas par skolai svarīgām problēmām. Piemēram, 1956. gadā laikrakstā “Cīņa” bija publicēta Abrenes rajona skolotāju atklātā vēstule, kurā viens no punktiem bija par mācību grāmatu pārblīvētību un iespēju skolām pašām koriģēt mācību plānus.⁸¹ Tomēr ministrija bija visai imūna pret liberālajām vēsmām un uzskatīja, ka skolām nevar dot tiesības pašām mainīt mācību plānus.

Latvijas PSR 1. skolotāju kongresā 1957. gada aprīlī skolotāji aktīvi apsprieda mācību programmas un metodes, kā arī atļāvās kritizēt ministriju par tās komunikācijas stilu ar skolām. Pēc kongresa ministrijas kolēģija 1957. gada 13. maijā pat pieņēma speciālu lēmumu “Par Latvijas PSR skolotāju kongresā izteiktām kritiskām piezīmēm par Izglītības ministrijas darba stilu”, kurā bija ieteikts: “Veicot aktuālu izglītības jautājumu apspriešanu, iecietīgāk uz klausīt skolotāju iebildumus un kritiskās piezīmes.”⁸² Vērā ņemams ir arī izglītības ministra V. Samsona izteikums, ka kongresa sagatavošanas periodā “arī latviešu skolu skolotāji bija aktīvi”.⁸³ Apspriežot jauno izglītības likumu 1958. gadā, patiešām bija jūtams, ka skolotāji labprātāk izsaka savu viedokli. Tomēr tālākās peripetijas ap izglītības likumu, tāpat tas, kā tika ieviesta politehniskā apmācība, parādīja, ka ne tikai ar skolotāju, bet arī ar izglītības vadītāju viedokli Maskava nerēķinās, un arī Latvijas PSR Izglītības ministrijas darba stils pamatos nemainījās.

SECINĀJUMI

Pirmajā padomju okupācijas gadā Latvijas vispārējās izglītības sistēmas sovietizācija bija virspusēja un nepabeigta. 1944.–1945. gadā to uzsāka faktiski no jauna. 1944.–1964. gadā vispārējās izglītības sistēma Latvijā tika nostādīta uz padomju sliedēm, kas izpaudās gan kā izglītības sistēmas vadības institūciju izveidošana un nostiprināšana, gan arī skolotāju un izglītības vadītāju nomaina ar jauniem pedagogiem, kas bija izskolojušies padomju režīma apstākļos un bija pakļāvīgāki ideoloģiskajām prasībām.

Padomju izglītības sistēmas staļiniskais modelis, kuru sāka ieviest 1944./1945. mācību gadā, bija ilgstošas attīstības rezultāts, un četrdesmitajos–piecdesmitajos gados tas joprojām turpināja veidoties. Staļiniskais modelis izveidojās kā 1918.–1928. gadā pastāvējušās padomju izglītības sistēmas, kas pieļāva lielu pedagoģisko metožu un eksperimentēšanas brīvību, noliegums, tomēr atsevišķus agrākās sistēmas elementus, piemēram, izglītības politehnizāciju, tika mēģināts atkal ieviest piecdesmitajos–sešdesmitajos gados. Staļiniskajā vispārējās izglītības modeli var saskatīt zināmu līdzību ar K. Ulmaņa autoritārā režīma izglītības reformām, un šīs līdzības izrietēja no kopējām Eiropas izglītības sistēmas attīstības tendencēm un no abu režīmu konservatīvisma.

Latvijas PSR izglītības vadības sistēmā pastāvēja sava veida darba dalīšana starp LKP Centrālo komiteju, LPSR Ministru padomi un Izglītības ministriju. Kompartijas CK bija atbildīga par kadru politiku un par PSKP CK direktīvu izpildes kontroli. Republikas Ministru padomes galvenā funkcija bija izglītības iestāžu materiālais nodrošinājums un vietējo izpildkomiteju pārziņā esošo tautas izglītības nodaļu uzraudzība. Izglītības ministrija atbildēja par mācību programmu un plānu pielāgošanu Latvijas apstākļiem, par mācību grāmatu sagatavošanu vai tulkošanu, to satura atbilstību padomju ideoloģijas un pedagoģijas normām, tās inspektori pārraudzīja skolu darbu visos aspektos – arī budžeta izpildīšanas, materiālās bāzes un skolotāju politiskās atbilstības ziņā.

Izglītības sovietizācijā 1944.–1964. gadā būtiska loma bija latviešu izcelsmes vadītājiem un skolotājiem, kas bija ieradušies no Padomju Savienības. Viņi labi zināja padomju skolas modeli, tam izvirzītās prasības, viņu uzdevums bija šo modeli ieviest dzīvē. Būtībā viņi bija galvenie sovietizācijas aģenti. Vietējās izcelsmes izglītības vadītāji pārsvarā bija samērā jauni cilvēki, kas pedagoga karjeru bija sākuši pirmajā okupācijas gadā vai arī neilgi pirms tā. Vietējie pedagogi ar neatkarīgās Latvijas pieredzi visumā nebaudīja uzticību. Viņus izmantoja vadošos amatos tik ilgi, kamēr nebija sagatavoti “padomju” kadri. Padomju režīma prasībām atbilstošu vadītāju un arī skolotāju sagatavošana nenotika ātri. Tikai piecdesmito gadu otrajā pusē tika panākta situācija, kad vairums skolotāju bija beidzis padomju pedagoģiskās mācību iestādes. Pirmajos pēckara gados kā ierindas skolotāju, tā arī vietējā līmeņa izglītības vadītāju trūkums bija tik liels, ka kadru politika bija diezgan pielaidīga, dodot iespēju strādāt visiem, par kuriem nebija izteikti kompromitējošu ziņu. Arī izglītības

cenzs netika ievērots. Tomēr jau kopš 1946. gada, bet visizteiktāk 1948.–1952. gadā izglītības darbinieku rindu “tīrīšanas” politisku motīvu dēļ notika pastāvīgi. “Padomju” pedagogu sagatavošana Latvijas mācību iestādēs ļāva aizpildīt vakantās vietas un nomainīt pedagogus, kam trūka nepieciešamās kvalifikācijas.

Skolotāji bija gan sovetizācijas procesa upuri, gan arī tā aģenti – vieni brīvprātīgi, citi piespiedu kārtā. Padomju skolotāja galvenais uzdevums bija jaunā padomju cilvēka audzināšana, kam bija jāizpaužas gan apmācībā, gan audzināšanas darbā, turklāt skolotājiem bija jābūt arī politiski un sabiedriski aktīviem, īpaši laukos, kur viņi nereti bija vienīgie inteliģences pārstāvji.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Alfrēds Staris, Vladimirs Ūšiņš (2000). *Izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*. Rīga: Zinātne, 44. lpp.
- ² Jānis Kronlins (1944). *379 dienas: mūsu jaunatnes un skolu liktenis boļševiku varas laikā*. Rīga: Latvju grāmata; Jānis Kronlins (1967). *379 baigā gada dienas: latviešu jaunatnes un tās audzinātāju liktenis Baigajā 1940. un 41. gadā*. [Veiverlija (Aiova)]: Latvju grāmata; Alfrēds Staris (2000). *Skolas un izglītība Rīgā: no sendienām līdz 1944. gadam*. [Lielvārde]: Lielvārds; Iveta Ķestere (2005). *Pedagoģijas vēsture: skola, skolotājs, skolēns*. Rīga: Zvaigzne ABC; Aivars Rubenis (1992). *Latvijas skola laikmeta griežos*. Rīga: Rubenis.
- ³ Zanda Rubene, Iveta Ķestere (2010). Obligātā vidējā izglītība Padomju Latvijā (20. gadsimta 50. gadi – 70. gadi): cerības, realitāte, mūsdienu refleksijas. No: Aida Krūze, Iveta Ķestere (sast.). *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums*. Rīga: Raka, 230.–237. lpp.; Aija Ingrīda Abens (2011). *Autoritārisma ietekme uz Latvijas vēstures mācīšanu*. Promocijas darba kopsavilkums doktora zinātniskā grāda iegūšanai pedagoģijā. Rīga: Latvijas Universitāte.
- ⁴ Sk.: Irēna Saleniece (2003). Teachers as the Object and Subject of Sovietization in Latvia: Daugavpils 1944–53. In: Olaf Mertelsmann (ed.). *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Tartu: Kleio, pp. 197–205; Irēna Saleniece (2003). Dažu padomju skolu politikas aspektu realizācija Daugavpilī 1944.–1953. gadā. No: *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konferences materiāli, 2000. gada 13.–14. jūnijs, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 299.–310. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.); Geoffrey Swain (2004). *Between Stalin and Hitler: Class War and Race War on the Dvina, 1940–46*. New York: Routledge Courzon, pp. 202–208; Jeremy Smith (2003). Republican Authority and Khrushchev's Education Reform in Estonia and Latvia, 1958–1959. In: Olaf Mertelsmann (ed.). *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Tartu: Kleio, pp. 237–252; Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR izglītības likums [dokumentu publikācija] (2004). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 126.–149. lpp.

- ⁵ Anna Kopeloviča, Leonards Žukovs (2004). *Skolotāju izglītība Latvijā, 1940–2000*. Rīga: RaKa.
- ⁶ Sk., piemēram: A[ntons] Anspaks (2001). Cēsu Skolotāju institūts un latviešu izglītība. No: Anita Šmite (sast.). *Skolotāju izglītība Latvijā: vēsturiskās pieredzes rakstu krājums*. Rīga: RaKa, 148.–154. lpp.; A[usma] Špona (2001). Cēsu Skolotāju institūta nozīme manā dzīvē. No: Turpat, 155.–162. lpp.; *Rīgas 2. vidusskola, 1940–1990*. Rīga: [Rīgas 2. vidusskola], 2005; Aina Ruta Britāne, Agita Veidemane (2006). *Āgenskalna ģimnāzija: Rīgas 5. vidusskola, 2. Rīgas Valsts ģimnāzija*. [Rīga]: Jumava.
- ⁷ Darba skola – 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajā pusē populārs pedagoģijas virziens, kura pārstāvji uzskatīja, ka zināšanu iegūšanas procesu skolā vajag apvienot ar darbu. Viens no virzieniem bija saistīts ar darbības ieviešanu skolās un tās sasaisti ar dažādu mācību priekšmetu apgūšanu. Otrs, mazāk populārs virziens bija saistīts ar ideju, ka skolēnus vajadzētu mērķtiecīgi virzīt uz noteiktu profesionālo zināšanu iegūšanu.
- ⁸ Pedoloģija – virziens pedagoģijas zinātnē, kas balstījās uz pieņēmumu, ka bērna sekmes mācībās nosaka viņa iedzimtība un sociālā vide.
- ⁹ Gail Warshofsky Lapidus (1978). Educational Strategies and Cultural Revolution: The Politics of Soviet Development. In: Sheila Fitzpatrick (ed.). *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931*. Bloomington: Indiana University Press, p. 85.
- ¹⁰ Alexander Karp (2010). Reforms and Counter-Reforms: Schools between 1917 and 1950s. In: Alexander Karp, Bruce R. Vogeli (eds.). *Russian Mathematics Education: History and World Significance*. Singapore, Hackensack, NJ, London: World Scientific Publishing, pp. 52–53.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Vyacheslav Karpov, Elena Lisovskaya (2005). Educational change in time of social revolution: The case of post-Communist Russia in comparative perspective. In: Ben Ekloff, Larry E. Holmes, Vera Kaplan (eds.). *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. London: Frank Cass, p. 33.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Larry E. Holmes (2005). School and schooling under Stalin, 1931–1953. In: Ben Ekloff, Larry E. Holmes, Vera Kaplan (eds.). *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. London: Frank Cass, p. 57.
- ¹⁵ Turpat, 58. lpp.
- ¹⁶ Karp. Reforms and Counter-Reforms: Schools between 1917 and 1950s, p. 54.
- ¹⁷ Holmes. School and schooling under Stalin, 1931–1953, p. 58.
- ¹⁸ 1966. gadā to pārveidoja par PSRS Pedagoģijas zinātņu akadēmiju.
- ¹⁹ Padomju Savienībā zēnu un meiteņu atsevišķa apmācība tika ieviesta septiņgadīgajās skolās un vidusskolās 1943. gadā savienoto republiku galvaspilsētās un lielākajos industriālajos centros. To atcēla 1954. gadā. Latvijā atsevišķās zēnu un meiteņu vidusskolas ieviesa Rīgā un citās lielākajās pilsētās tur, kur tās bija pastāvējušas jau neatkarīgās Latvijas laikā, tomēr telpu trūkuma dēļ šādu skolu bija maz.
- ²⁰ Delbert H. Long, Roberta A. Long (1999). *Education of Teachers in Russia*. Westport, CT: Greenwood Press, pp. 50–51.

- ²¹ Sikāk Ņ. Hruščova izglītības reforma ir aplūkota autores rakstā “Ņ. Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā”, kas tiks publicēts 2012. gada 19. aprīlī notikušās starptautiskās zinātniskās konferences “Baltijas valstis PSRS sastāvā: no poststaļinisma līdz pārbūvei. 1953–1990” materiālu krājumā.
- ²² Staris, Ūsiņš. *Izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*, 44. lpp.
- ²³ Turpat, 47. lpp.
- ²⁴ Staņislava Marsone, Iveta Ķestere (2010). Reformpedagoģijas attīstība Latvijā Eiropas reformpedagoģu kustības kontekstā (20. gs. 20.–30. gadi). No: Aida Krūze, Iveta Ķestere (sast.). *Pedagoģijas vēsture: 15 jautājumi. Zinātnisko rakstu krājums*. Rīga: Raka, 135. lpp. Sikāk par reformpedagoģiju Latvijā sk.: Ķestere. *Pedagoģijas vēsture: Skola, skolotājs, skolēns*, 75.–87. lpp.
- ²⁵ Rubenis. *Latvijas skola laikmeta griežos*, 216. lpp.
- ²⁶ Deniss Hanovs, Valdis Tēraudkalns (2012). *Laiks, telpa, vadonis: autoritārisma kultūra Latvijā. 1939–1940*. Rīga: Zinātne, 120. lpp.
- ²⁷ Turpat, 116. lpp.
- ²⁸ Arveds Švābe, Aleksandrs Būmanis, Kārlis Dišlērs (red.) (1934–1935). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 11. sēj. Rīga, 20887.–20889. sl.
- ²⁹ H. Kreicers (1939). Daži ierosinājumi pamatskolu programmu pārkārtošanā. *Latvijas Skola*, 2 (augusti), 203. lpp.
- ³⁰ Staris, Ūsiņš. *Izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*, 39. lpp.
- ³¹ Turpat, 43. lpp.
- ³² Turpat.
- ³³ Sk.: J. Celms (1939). Dažas piezīmes par latviešu lasāmo grāmatu (sakarā ar jaunās lasāmās grāmatas iznākšanu). *Latvijas Skola*, 6, 571.–585. lpp.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Staris, Ūsiņš. *Izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*, 24. lpp.
- ³⁶ Abens. *Autoritārisma ietekme uz Latvijas vēstures mācīšanu*, 18. lpp.
- ³⁷ Kronlins. *379 beigā gada dienas: latviešu jaunatnes un tās audzinātāju liktenis Baigajā 1940. un 41. gadā*, 20.–22. lpp.
- ³⁸ I. Sedleniece (1970). Vispārējā obligātā izglītība. No: *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 3. sēj. Rīga: Zinātne, 706. lpp.
- ³⁹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 158, vispārējā, 27.12.1949. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), 700–4–22, 108. lp.
- ⁴⁰ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 113, vispārējā, 23.09.1950. un Nr. 137, vispārējā, 14.11.1950. LVA, 700–4–29, 33., 89. lp.
- ⁴¹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 40, vispārīgā, 09.04.1947. LVA, 700–4–12, 73. lp.
- ⁴² PSRS Satiksmes ministrijas Mācību iestāžu galvenās pārvaldes, LPSR Izglītības ministrijas un Latvijas dzelzceļa priekšnieka N. K. Krasnobajeva sarakste 31.01.1958., 28.02.1958., 24.02.1958., 26.03.1958. Latvijas dzelzceļnieku arodbiedrības prezidija lēmums 14.03.1958. LVA, 700–5–524, 1., 2., 4., 5. lp.
- ⁴³ Līdz 1952. gadam Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija – LK(b)P.
- ⁴⁴ Jūlijs Lācis miris 1941. gada 15. decembrī ieslodzījumā Astrahaņas apgabalā.

- ⁴⁵ LK(b)P CK biroja protokols Nr. 23, 24.03.1941. LVA, PA-101-1-20, 89. lp.
- ⁴⁶ LVA, PA-15500-2-2111, 4. lp.
- ⁴⁷ Alfrēds Staris (1987). Komunistiskās audzināšanas darba sākums Latvijas PSR skolās 1940./41. mācību gadā. No: *Mācību un audzināšanas satura attīstības galvenās tendences Latvijas PSR vispārīzglētojošajā skolā. Zinātniskie raksti*. Rīga: Latvijas PSR Izglītības ministrija, 9. lpp.
- ⁴⁸ LVA, PA-15500-1-2149.
- ⁴⁹ Jānis Graudonis (2008). *Mana dzīve atmiņu gaismā. Arheologa dzīvesstāsts*. Rīga: Zinātne, 58.–62. lpp.
- ⁵⁰ Izglītības ministrijas sastādītais LPSR Ministru padomes vēstules projekts PSRS Ministru padomei 30.05.1953. LVA, 700-5-308, 4.–5. lp.
- ⁵¹ Informācija VK(b)P CK Propagandas un aģitācijas nodaļas Skolu sektoram 19.09.1949. par Latvijas PSR skolu darbu 1948./49. mācību gadā. LVA, PA-101-12-74, 62. lp.
- ⁵² Izglītības ministrijas Skolu pārvaldes priekšnieka A. Kastrona izziņa 17.06.1953. par IM skolu inspektoru izglītību un darba stāžu. LVA, 700-5-308, 24. lp.
- ⁵³ Izglītības ministrijas sastādītais LPSR Ministru padomes vēstules projekts PSRS Ministru padomei 30.05.1953. LVA, 700-5-308, 4.–5. lp.
- ⁵⁴ Izglītības ministrijas skolu darba pārskats 1958./59. mācību gadā. LVA, 700-5-502, 63. lp.
- ⁵⁵ Ilūkstes apriņķa komitejas sekretāra Gintera ziņojums par Ilūkstes apriņķī veikto darbu pēc tā atbrīvošanas no vācu iebrucējiem, 15.09.1944. LVA, PA-117-3-3, 2. lp.
- ⁵⁶ Izglītības ministrijas izziņa LKP CK, 18.01.1949. LVA, 700-5-88, 18. lp.
- ⁵⁷ Kopeloviča, Žukovs. *Skolotāju izglītība Latvijā, 1940–2000*, 31. lpp.
- ⁵⁸ Irena Saleniece (2003). Sotsial'nii portret uchitelei Daugavpilsa v 1945 godu. No: *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture*. VI sēj., II daļa. Daugavpils: Daugavpils Universitātes izdevniecība Saule, 41. lpp.
- ⁵⁹ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 24.01.1952. LVA, 700-4-41, 31. lp.
- ⁶⁰ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 15.11.1945. LVA, 700-4-6, 49. lp.
- ⁶¹ Informācija VK(b)P CK Propagandas un aģitācijas nodaļas Skolu sektoram 19.09.1949. par Latvijas PSR skolu darbu 1948./49. mācību gadā. LVA, PA-101-12-74, 60. lp.
- ⁶² LVA, PA-101-15-82, 1.–5. lp. Saglabāta oriģinālā rakstība.
- ⁶³ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 15.11.1948. LVA, 700-4-18, 123. lp.
- ⁶⁴ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 83, vispārīgā, 17.04.1958. LVA, 700-4-71, 96. lp.
- ⁶⁵ LVA, PA-112-6-2, 59. lp.
- ⁶⁶ Izziņa par darbu ar kadriem Izglītības ministrijā, 08.1950. LVA, 700-5-130, 19. lp.
- ⁶⁷ Central'nii Komitet VKP(b). Zaveduiushchemu otdelom shkol tovarishchu Ziminu P. V. Informatsija o gotovnosti shkol Ministerstva prosveshcheniia Latviiskoi respublikī k novomu 1951–52 uchebnomu godu. LVA, PA-101-12-74, 59. lp.

- ⁶⁸ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 27.12.1948. *LVA*, 700–4–18, 167. lp.
- ⁶⁹ Irēne Šneidere (atb. red.) (2001). *Latvija padomju režīma varā. 1945–1986. Dokumentu krājums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 194. lpp.
- ⁷⁰ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 27.12.1948. *LVA*, 700–4–18, 167. lp.
- ⁷¹ Izglītības ministrijas pavēle Nr. 46, vispārīgā, 26.04.1949. *LVA*, 700–4–21, 109. lp.
- ⁷² Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums par pasākumiem skolotāju politiskās un lietiskās kvalifikācijas celšanā 1948./49. mācību gadā, 24.05.1948. *LVA*, 700–4–18, 67. lp.
- ⁷³ Kopeloviča, Žukovs. *Skolotāju izglītība Latvijā, 1940–2000*, 56. lpp.
- ⁷⁴ Izglītības ministrijas kolēģijas sēdes protokols 27.12.1948. *LVA*, 700–4–18, 167. lp.
- ⁷⁵ Kopeloviča, Žukovs. *Skolotāju izglītība Latvijā, 1940–2000*, 56. lpp.
- ⁷⁶ R. Miķelsons (1968). Pedagoģiskā izglītība. No: *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 757. lpp.
- ⁷⁷ Špona. Cēsu Skolotāju institūta nozīme manā dzīvē, 155.–156. lpp.
- ⁷⁸ Izglītības ministrijas kolēģijas lēmums 15.01.1951. *LVA*, 700–4–35, 7. lp.
- ⁷⁹ G. Strautmane (1963). Skolotāja. *Padomju Latvijas Sieviete*, 9 (133), 1. lpp.
- ⁸⁰ Loran Kummel (2003). Obrazovanie v epokhu Khrushcheva: ottepel' v pedagogike? Neprikosnovennii zapas, Nr. 2 (28). Pieejams: http://magazines.russ.ru/nz/2003/2/kumel.html#_ftn8 (skatīts 20.06.2012.).
- ⁸¹ Izglītības ministrijas kolēģijas protokols 10.09.1956. *LVA*, 700–4–61, 97. lp.
- ⁸² Izglītības ministrijas kolēģijas protokols 13.05.1957. *LVA*, 700–4–68, 71. lp.
- ⁸³ Turpat, 67. lp.

SOVIETISATION OF GENERAL EDUCATION IN LATVIA: HISTORICAL CONTEXT, INSTITUTIONAL MANAGEMENT SYSTEM AND HUMAN RESOURCES POLICY (1944–1964)

Daina Bleiere

Dr. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia, Assoc. Professor of the Political Science Chair at the Riga Stradiņš University.

Research interests: 20th century history of Latvia, influence of the Soviet regime on the society of Latvia.

E-mail: daina.bleiere@rsu.lv

In the article the sovietisation of general education is understood as transforming the education system according to the Soviet model. 1944–1964 was a period, when transformation of all the main components of general education

in Latvia according to the requirements of the Soviet system was achieved. It took place on the background of general education system reforms carried out in the USSR, and the heritage of the independent Republic of Latvia also played a significant role in the changes of the Latvian education system. The aspects of the historical development of both the Soviet school model and the one of independent Latvia, which influenced the sovietisation of education in Latvia; transformation of education management institutional structure according to the Soviet model; policy related to leading human resources; and selection and education of “Soviet” teachers are the issues being reviewed in the article.

Key words: sovietisation, general education, Soviet school model.

Summary

The sovietisation of general education was a process of transforming the education system according to the Soviet model, which included not only ideological aspects of education, but also organisation and management systems of the field; changing curriculum content and educational work according to the Soviet model, as well as forming a new type of educators, i.e. the so-called Soviet educators. Development of general primary and secondary educational establishments has been analysed in the article. Issues related to specialised schools (schools for children with special needs), vocational schools and secondary schools with industrial specialisation are not reviewed.

In trying to define the essence of the sovietisation of general education, one has to consider the goals set to schools by the Soviet regime. One of the tasks was to inculcate qualities and provide knowledge necessary for people living in the modern society: discipline, punctuality, orderliness and sufficient amount of knowledge so that one could choose and acquire profession. In general it did not differ from 20th century tasks being solved by schools in the Western society, including schools in Latvia till 1940. The second task that was of vital importance for schools in all the modern countries, also in independent Latvia, was educating a conscientious and patriotic citizens of the state.

Specifics of the Soviet school was defined by the fact that a system of ideological values, which were the subject of education, was opposed to the “bourgeois” one and any heritage of pre-Soviet schools system both in the sense of values and pedagogical methods was denied. The main task and responsibility of a school was to form new Soviet personality, “builders of Communism”, namely persons with firmly rooted trust in the ideas of Communism, Soviet patriotism (i.e. loyalty to the Soviet state as to the best political and social organisation form of the society) and collectivism. The task of the Soviet patriotism and collectivism was to achieve situation, where youngsters would wittingly perceive state interests prior to personal ones. Soviet educators divided

education methods in two parts: teaching and educating. Not only educational, but also all the learning process in the Soviet Union had to be subjected to acquiring a system of the Soviet values. Of course, in order to achieve it, emphasis was laid on the humanitarian subjects, namely history, geography and literature. However, also all the other subjects, including mathematics and natural sciences, had to be connected to the implementation of the above-mentioned task at least in their theoretical part. During the first year of the Soviet occupation, the sovietisation of the general education system of Latvia was superficial and incomplete. During 1944–1945 it was started again, actually from the beginning. Between 1944 and 1964 general education system in Latvia was put on the Soviet track, and it was manifested both in forming and strengthening management institutions of education system and replacing teachers and education managers with new educators, who had acquired education in the conditions of the Soviet regime and were more amenable to ideological demands.

The Stalinist model of the Soviet education system, the introduction of which was started in the academic year of 1944/45, was a result of a long-term development, and its formation continued in the 40s and 50s. The Stalinist model was formed as a denial of the Soviet education system, which existed between 1918–1928 and allowed a huge variety of pedagogical methods and freedom of experimenting. However, there were attempts to introduce once again several elements of the former system, for instance, polytechnisation of education in the 50s and 60s. Certain similarities in the Stalin general education model and education reforms of Kārlis Ulmanis authoritarian regime can be observed. These similarities were a result of common development tendencies of the European education system and conservative approach of both regimes.

A certain work division among the Central Committee of the Communist Party of Latvia (CPL), the Council of Ministers of the LSSR and the Ministry of Education existed in the education management system of the Latvian SSR. The CC of the CPL was responsible for human resources policy and control over the implementation of the CPSU CC directives. The main function of the Council of Ministers of the LSSR was to undertake responsibility for material provision and management of public education departments of the local executive committees. The Ministry of Education was in charge for adjusting curriculum and plans to circumstances of Latvia, as well as for preparation or translation of text-books and compliance of their contents to the norms of the Soviet ideology and pedagogy. Inspectors of the Ministry supervised all the aspects of school work, i.e. budget implementation, material basis and teachers' political conformity.

During 1944–1964 leaders and teachers of the Latvian origin, who came from the Soviet Union, played a significant role in the sovietisation of education. They knew well the Soviet school model, its requirements, and their task was to implement this model in life. In fact they

were the main agents of the sovietisation. Education managers of local origin mostly were rather young people, who had started their career as educators during the first year of occupation or shortly before it. Local educators with experience obtained in independent Latvia were not trusted in general. They were kept in the leading positions only till the “Soviet” human resources were prepared. Training of leaders and teachers, who would comply with requirements of the Soviet regime, did not happen quickly. Only in the 2nd half of the 50s a situation, where most of the teachers were graduates of the Soviet pedagogical educational establishments, was achieved. During the first post-war years lack of both ordinary teachers and local level education managers was so big that human resources policy was rather mild, giving work opportunities to everyone with no compromising information in their biography. Education qualification was not observed either. However, starting from 1946, but mostly between 1948 and 1952, political purges in the educational staff were carried out on a regular basis. Training of the “Soviet” educators in the Latvian educational establishments gave an opportunity to fill up vacancies and replace educators who did not have the necessary qualifications.

Teachers were both victims of the sovietisation process and its agents, some of them voluntary, and others forced. The main task of the Soviet teacher was to educate new Soviet personality, which had to be reflected both in teaching and educating. In addition, teachers had to be politically and socially active, especially in the countryside, where often they were the only representatives of intelligentsia.

Iesniegts 28.11.2012.